

УДК 130.1:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/27.204609>**Ірина ЩЕРБАКОВА,**

orcid.org/0000-0001-5900-5189

кандидат філософських наук,

доцент кафедри психології

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) ishcherbakova@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ СПОВНЕНОСТІ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено результати дослідження системи життєвих сенсів студентів, екзистенційної сповненості їх життя. На основі аналізу зарубіжних і вітчизняних досліджень духовності як інтегрального показника розвитку особистості визначено основні структурні компоненти духовності, інтенції духовного життя, смислові структури сенсової системи. Проведено аналіз теоретичних джерел стосовно розгляду понять «інтенція», «сенса», «екзистенціальна сповненість».

Констатовано, що самосвідомість як вища форма розвитку свідомості, вища форма відображення дійсності існує в часовому просторі, має часову перспективу. Сенс характеризується як осмислення певного вчинку в ситуації, яка виникла, осмислення його мети, змісту та цінності. Наголошено, що наявність сенсу є провідним критерієм сформованості особистості, показником того, наскільки людина готова керувати своїм життям, наскільки вона є незалежною від зовнішніх обставин. Розглянуто онтологічний та феноменологічний аспекти сенсу життя особистості. Зазначено, що інтенціями духовного життя є самосвідомість, сенс, свобода й відповідальність особистості. Наголошено, що інтенції духовності забезпечують найвищий рівень саморегуляції особистості.

Продемонстровано, що екзистенційна сповненість життя є інтенцією духовності особистості, інтенцією спрямованості свідомості на певний предмет. Екзистенціальну сповненість, як вона суб'єктивно відчувається респондентами, було виміряно за допомогою тесту-опитувальника «Шкала екзистенції» (А. Ленгле і К. Оргле). Життєві сенси досліджено за допомогою методики «Система життєвих сенсів» (В. Котлякова). Установлено наявність позитивних взаємозв'язків між гедоністичною категорією життєвих сенсів та статусною категорією життєвих сенсів у студентів. Виявлено наявність достатнього рівня сформованості інтенцій духовного життя у студентів.

Ключові слова: духовність, духовне життя, інтенція, екзистенційна сповненість, самосвідомість, сенс.

Iryna SHCHERBAKOVA,

orcid.org/0000-0001-5900-5189

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Psychology

of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) ishcherbakova@ukr.net

STUDY OF THE EXISTENTIAL FULLNESS OF LIFE OF STUDENTS

The article represents the results of the system of life meanings of students, existential fullness of their lives. On the basis of analysis of foreign and domestic studies of spirituality as an overall performance of personality's development, the main structural components of spirituality, intentions of spiritual life of personality, meaning structures of meaning system are determined. An analysis of theoretical sources concerning the consideration of the concepts of «intention», «meaning», «existential fullness» was carried out.

It was established that self-comprehension as the highest form of development of consciousness, the highest form of reality reflection exists in time dimension and has a time perspective. Meaning of life is characterized as the possibility of pursuing of a certain move in the existing situation, as the capability for understanding something, the ultimate goal, the content of value etc. It is emphasized that the presence of meaning of life is the leading criterion of personality formation, an indicator of how much a person is ready to manage his life, how independent he is of external circumstances. It is considered the ontological and phenomenological aspects of personality's meaning of life.

It is noted that intentions of the personality's spiritual life are self-comprehension, meaning, freedom and responsibility of the personality. It is emphasized that intentions of spirituality enforce the highest level of self-adjustment of personality. It has been demonstrated that existential fullness of life is intention of the individual's spirituality, intention of the focus of consciousness on a certain subject. Existential fullness how it is subjective felt by respondents was measured by the means of the «Existence Scale» inventory (A. Langle and K. Orgler). Life meanings are studied by the means of the «System of life meanings» technique (V. Kotlyakov). It has been established the presence of positive relationships between the hedonistic category of life meanings and the status category of life meanings among students. The presence of a sufficient level of intentions' formation of spiritual life of students has been revealed.

Key words: spirituality, spiritual life, intention, existential fullness, self-comprehension, meaning.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічної нестабільності, коли більшість людей відчують себе дезорієнтованими, надзвичайно важливого значення набуває питання сенсу, осмисленості інтенцій духовного життя, які визначають рівень екзистенційної сповненості та якість життєдіяльності особистості.

У студентському віці відбувається інтенсивний процес осмислення життя, пошук сенсу життя, формування самосвідомості та світогляду, мотиваційно-потребової сфери, розуміння професійного й особистісного зростання. Освітнє середовище мотиваційно наповнює життя особистості розвитком її інтересів і цінностей, уявлень про можливість їх реалізації, самореалізацію. Інтелектуальний і духовний розвиток дозволяють досягти найвищого рівня саморегуляції, забезпечують екзистенційну сповненість життя, що свідчить про психологічну й особистісну зрілість, готовність відповідати на виклики кризового сьогодення. Достатній розвиток інтенцій духовного життя (самосвідомості, сенсу, свободи, відповідальності) забезпечує екзистенційну сповненість життя студентів, спрямовує їх до найвищих загальнолюдських цінностей. Отож, дослідження психологічних закономірностей формування екзистенційної сповненості життя студентів є актуальним предметом наукових досліджень.

Аналіз досліджень. Проблема сенсу, екзистенційної сповненості життя, інтерпретації умов діяльності й ситуацій, у яких ця діяльність розгортається, досліджувалася в роботах А. Асмолова, Б. Братуся, Ф. Василюка, В. Вілюнаса, П. Гальперіна, Б. Зейгарника, В. Зінченко, Д. Леонтьєва, В. Сталіна, О. Тихомирова. Представники сучасної психології (І. Бех, М. Савчин, Є. Ісаєв, В. Слободчиков, В. Знаков) довели, що інтенції духовності забезпечують найвищий рівень саморегуляції особистості.

Мета статті – висвітлити результати теоретичного аналізу та практичного дослідження екзистенційної сповненості життя студентів духовної семінарії.

Виклад основного матеріалу. Духовність є складною багатовимірною системою. Досліджуючи духовне життя в категоріях психології, ми насамперед визначаємо його структурні компоненти: потребово-ціннісний (духовні потреби та цінності), пізнавально-інтелектуальний (спостережливність, допитливість, глибина, самостійність і критичність мислення), вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, саморегуляція), вчинково-діяльнісний (духовний саморозвиток, духовна діяльність), почуттєво-емоційний та естетичний (Щербакова, 2015: 289–290).

Ціннісні орієнтації особистості вказують на духовність, але повністю не характеризують її. Саме тому психологи витлумачують поняття «інтенція» як спрямованість свідомості людини на певний предмет. До базових інтенцій духовності (за О. Ліхачовим) належать сенс, самосвідомість, свобода.

Екзистенційна сповненість (за В. Франклом) – якість життя людини. Сповненість невіддільна від персональних переконань й установок особистості. «Ступінь», або «рівень», екзистенційної сповненості показує, чи багато осмисленого в житті, чи живе людина у внутрішній згоді, чи відповідають її сутності рішення та вчинки, чи може вона наповнити своє життя позитивом. Ідеться не про те, як живе людина, а про те, як вона оцінює своє життя. Так, В. Франкл писав, що сенс є «усвідомленням можливості на тлі дійсності або, простіше кажучи, усвідомленням того, що можна зробити в даній ситуації» (Франкл, 1990: 260).

Духовне життя людини охоплює досить широке коло базових категорій, які є, так би мовити, його структурними елементами. Однією з таких категорій є інтенція – самосвідомість (Ліхачов, 2005). Інтенція – це спрямованість свідомості, мислення на певний предмет. Сукупність інтенцій як духовних властивостей визначають специфічний людський спосіб буття (Альбуханова-Славська, 1980).

Основними інтенціями ми визначаємо: сенс, самосвідомість, свободу (за О. Ліхачовим), а також відповідальність. Духовне життя характеризує саморефлексію, спрямовує вектор саморозвитку, утворює систему сенсів. Сенс як фундаментальний елемент свідомості досліджувався представниками феноменологічно-екзистенційної школи Е. Гуссерлем, М. Хайдеггером, Ж.-П. Сартром, К. Ясперсом, М. Мерло-Понті.

Поняття «сенс» витлумачується так:

- як значення, як мета чи розумна підстава;
- як здатність правильно мислити й робити висновки;
- як ідеальний зміст, ідея, сутність, призначення, кінцева мета (цінність) чого-небудь;
- як контекст будь-якого висловлювання, що не зводиться до значень складових його частин і елементів, але визначає ці значення (Франкл, 1990; Аверінцев, 1989).

В. Франкл характеризує сенс як можливість здійснення певного вчинку в ситуації, що виникла, як усвідомлення ситуації (Франкл, 1990). Д. Леонтьєв, досліджуючи онтологічний аспект сенсу та смислову установку, стверджував, що сенс є регулятором відносин людини зі світом. Сенс поєднує об'єктивні життєві відносини суб'єкта, предметний

зміст свідомості, предмет і будову його діяльності. Один і той же сенс, трансформуючись у структурах особистості, може бути в різних іпостасях, адже сенсова система людини існує в часову полі (змінюється від накопиченого життєвого досвіду), включає в себе шість смислових структур (особистісний сенс, смисловий конструкт, смислову установку, смислову диспозицію, мотив, особистісну цінність) (Леонт'єв, 2007: 127).

Сенс як інтенція духовного життя забезпечує рух людини, її смисловий пошук, цінність, переживання цінності. Оскільки сенс є особистісним, тому він окреслює унікальність людини. Онтологічний аспект сенсу проектується на систему відносин людини зі світом. З одного боку, смислові відносини мають своєю підставою предмети, явища і процеси об'єктивної реальності, з іншої – вони можуть бути визначені як суб'єктивна реальність, картина світу, яку людина конструює. Феноменологічний аспект сенсу концентрується на змісті «Я-образу» особистості й образу «Я у світі». Сенси як найважливіша складова свідомості пов'язані у складну ієрархізовану і впорядковану систему. Зрозуміло, людина не народжується одразу із сенсами, а поступово формує смислове поле.

Виділяють шість базових механізмів породження сенсу:

- 1) замикання життєвих відносин;
- 2) індукція сенсу;
- 3) ідентифікація;
- 4) інсайт;
- 5) зіткнення сенсів;
- 6) покладання сенсу (Леонт'єв, 2007).

Наявність сенсу життя є провідним критерієм сформованості особистості, показником того, наскільки людина готова керувати своїм життям, наскільки вона є незалежною від зовнішніх обставин. Крім того, необхідно враховувати, що сенси внутрішньо суб'єктивно достовірні. Тому корекція сенсу передбачає зміну смислового поля суб'єкта.

Отже, сенс відбиває онтологічні, феноменологічні й діяльнісні сторони буття людини.

Емпіричне дослідження життєвих сенсів та екзистенційної сповненості життя студентів проводилося за участі 20 студентів духовної семінарії (далі – ДС), віком від 18 до 25 років.

Екзистенціальна сповненість, як вона суб'єктивно відчувається респондентами, вимірювалась за допомогою тесту-опитувальника «Шкала екзистенції» (А. Ленгле і К. Оргле). Життєві сенси досліджено за допомогою методики «Система життєвих сенсів» (В. Котлякова).

Результати емпіричного дослідження інтенцій духовного життя студентів за тестом-опитувальником «Шкала екзистенції» представлено в таблиці 1.

Аналізуючи дані, наведені в таблиці 1, бачимо, що суттєве домінування спостерігається в показниках середнього рівня по субшкалам: «F» (свобода), «V» (відповідальність), «ST» (самотрансценденція), «SD» (самодистанціювання). Субшкали мають максимальний середній груповий показник: «SD» – 80%; «ST» – 60%; «F» – 80%, «V» – 88%. Високі показники мають субшкали: «SD» – 15%; «ST» – 20%; «F» – 10%; «V» – 6%. Низькі показники мають субшкали: «SD» – 5%; «ST» – 20%; «F» – 10% та «V» – 6%.

Узагальнюючи результати дослідження інтенцій духовного життя студентів, зазначаємо, що отримані кількісні показники свідчать про переважання середнього рівня сформованості свободи, відповідальності, самотрансценденції та самодистанціювання. Вектор цих «якостей» повинен бути спрямований на їх подальший розвиток і формування.

Зазначимо, що переважання в більшості респондентів відповідальності над свободою («F» < «V») свідчить, що вони обмежують себе, свою творчість, схильні підкорюватися. Домінування самодистанціювання над самотрансценденцією («SD» > «ST») вказує на дистанційованість емоційних переживань, схильність респондентів до самоізоляції, до уникнення.

Таблиця 1

Показники рівнів самодистанціювання, самотрансценденції, свободи й відповідальності (у %)

Рівні шкал екзистенції	Показники рівнів самодистанціювання, самотрансценденції, свободи й відповідальності респондентів (N = 20)							
	Шкали екзистенції							
	SD		ST		F		V	
	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%
Низький	1	5	4	20	2	10	1	6
Середній	16	80	12	60	16	80	18	88
Високий	3	15	4	20	2	10	1	6

Примітки: «SD» – шкала самодистанціювання; «ST» – шкала самотрансценденції; «F» – шкала свободи; «V» – шкала відповідальності

Життєві сенси студентів ДС досліджувалися за допомогою опитувальника «Система життєвих смислів» В. Котлякова. Кількісні показники рівнів представленості життєвих сенсів студентів ДС представлено у таблиці 2.

За результатами дослідження життєвих сенсів студентів ДС встановлено три рівні їх представленості, а саме: слабо представлений рівень, достатньо представлений і домінуючий. Найвищі показники «домінуючого» рівня ми спостерігаємо за такими категоріями сенсів: альтруїстичні сенси – 60%; сімейні сенси – 40%; екзистенційні сенси – 25% респондентів. Рівень достатньої представленості життєвих сенсів: екзистенційні сенси – 75%; когнітивні – 65%; комунікативні – 60%; альтруїстичні сенси – 40% респондентів. «Слабо представлений» рівень: статусні сенси – 90%; гедоністичні – 85%; сенси самореалізації – 80% респондентів.

З'ясовано, що для респондентів мають значення сенси альтруїстичних тенденцій, сімейні, екзистенційні, комунікативні та когнітивні, що, в цілому, свідчить про високі вимоги до себе, сформованість ціннісної системи. З іншого боку, респонденти виявили низькі рівні представленості статусних сенсів, гедоністичних та сенсів самореалізації. Домінування альтруїстичних життєвих сенсів у студентів ДС є цілком логічним, хоча сучасний світ вимагає від людини сформованості якостей, які б сприяли забезпеченню власних потреб. На нашу думку, така тенденція може мати негативне забарвлення, оскільки повноцінно зріла особистість має прагнути до саморозвитку й задоволення своїх потреб. Зауважимо, що депривація сенсів може обумовити дисгармонійний розвиток особистості. Враховуючи, що респонденти прагнуть бути священниками, мають специфічний християнський світогляд (який ґрунтується на принципах самопожертви, любові, щастя інших), зауважимо, що тенденція домінування альтруїстичних життєвих сенсів може заважати реалізації гедоністичних спрямувань й особистісних

бажань. Виявлена тенденція є позитивною, але й такою, яка вимагає від респондентів певних самозмін, а саме розширення смисложиттєвих орієнтацій та світоглядних позицій.

Для якісної обробки емпіричної частини нашого дослідження ми застосували коефіцієнт кореляції Пірсона. Визначено наявність високого рівня зв'язку між досліджуваними параметрами, а саме:

1) наявність високого кореляційного зв'язку ($p = 0,01$) між гедоністичними життєвими сенсами та статусною категорією життєвих сенсів (гедоністична сфера прямо корелює зі статусною);

2) наявність на достатньому рівні ($p = 0,05$) обернено пропорційного зв'язку між шкалами «ST» (самотрансценденція) та «самореалізація». Самотрансценденція як суто людський феномен розкриває здатність людини виходити за «межі власної особистості», переживати цінності, бути емоційно включеним у певну подію, сприймати екзистенційне значення того, що відбувається, відчувати внутрішню сповненість. Шкала самореалізації вказує на саморозкриття людини шляхом усвідомлення і проектування у світ своїх творчих можливостей через діяльність. Обернено пропорційний зв'язок достатнього рівня вказує на те, що самотрансценденція та самореалізація мають негативний кореляційний зв'язок, тобто самотрансценденція на достатньому рівні не співвідноситься із самореалізацією студентів ДС;

3) наявність обернено пропорційного зв'язку ($p = 0,05$) між шкалами «ST» (самотрансценденція) та «статусна категорія життєвих сенсів» («самотрансценденція» має негативний зв'язок зі шкалою «статусу»). Це може вказувати на те, що «вихід» особистості за межі власного «Я» не зіставляється зі статусними сенсами. Статус особистості можна набути без самотрансцендіювання, так само, як і «вихід за межі себе» обходиться без статусного положення в суспільстві;

4) наявність обернено пропорційного зв'язку ($p = 0,05$) між «відповідальністю» та «самореалізацією». Такий кореляційний зв'язок змушує нас

Таблиця 2

Показники рівнів представленості життєвих сенсів (у %)

Рівні представленості сенсів	Показники рівнів представленості життєвих сенсів респондентів (N = 20)															
	Категорії життєвих сенсів															
	1		2		3		4		5		6		7		8	
	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%	к.	%
Слабкий	0	0	0	0	17	85	16	80	18	90	6	30	3	15	4	20
Достатній	8	40	15	75	3	15	4	20	2	10	12	60	9	45	13	65
Домінуючий	12	60	5	25	0	0	0	0	0	0	2	10	8	40	3	15

Примітки: 1 – альтруїстичні життєві сенси; 2 – екзистенційні життєві сенси; 3 – гедоністичні життєві сенси; 4 – життєві сенси самореалізації; 5 – статусні життєві сенси; 6 – комунікативні життєві сенси; 7 – сімейні життєві сенси; 8 – когнітивні життєві сенси

замислитися, оскільки ми розуміємо змістовність теоретичного підґрунтя взаємозв'язку відповідальності й самореалізації. Відповідальність як загальнолюдська категорія передбачає свідому спрямованість, ставлення людини до необхідності, суспільних норм, правил, своїх обов'язків, обов'язків перед іншими та перед власною «долею». Відповідальність – досить широке поняття, воно може охоплювати психологічний, філософський, соціальний, юридичний та інші контексти. Відповідальність указує й на свободу, оскільки свобода й відповідальність знаходяться у прямій взаємозалежності. Тоді як самореалізація може здійснюватися лише за умов відповідальності і свободи. Самореалізація існує у площині потреб, це реалізація в реальному житті потенцій (здібностей, талантів), але у студентів ДС ми виявили негативний кореляційний зв'язок між відповідальністю та самореалізацією, саме тому необхідно продовжувати дослідження, аби переконатися в достовірності отриманих показників;

5) наявність обернено пропорційного зв'язку ($p = 0,05$) між шкалами «категорія життєвих сенсів» – «комунікативність» та «гедоністична категорія життєвих сенсів». Комунікативність указує на властивість особистості взаємодіяти з людьми у процесі контакту, передавання та засвоєння інформації. Особливо така властивість важлива для майбутніх священників, які повинні бути відкритими для контакту, мають бути комунікативно компетентними. З'ясовано, що комунікативність не корелює

на достатньому рівні зі шкалою гедоністичних сенсів. Це може означати, що забезпечення комунікативності може здійснюватися без задоволення гедоністичних потреб.

Висновки. Отже, екзистенційна сповненість як якість життя людини невіддільна від її сенсової системи, персональних переконань й установок. Сенс – це складне утворення на рівні функціонування самосвідомості людини, це елемент смисложиттєвої системи, який є невід'ємною частиною й рушійною силою духовного, особистісного, соціального і професійного розвитку особистості. Цінності й сенси непостійні в часі, вони змінюються (змінюють свою полярність) у результаті діяльності людей так само, як змінюються й самі люди. Кожна людина прагне вибудувати систему внутрішніх законів, які дозволяють адекватно сприймати явища навколишньої дійсності. Ці закони лежать в основі формування смисложиттєвої концепції як загальної форми сприйняття об'єктивної реальності. Вважаємо, що теоретико-методологічний аналіз інтенцій духовного життя є надзвичайно актуальним предметом наукових досліджень.

Перспективами подальших наукових розвідок убачаємо ґрунтовні емпіричні дослідження екзистенціальної сповненості життя студентів, а саме смислових конструктів, установок і диспозицій сенсової системи суб'єктів освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 335 с.
2. Леонтьев Д. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2007. 511 с.
3. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии. Московский психотерапевтический журнал. 2005. С. 20–50.
4. Ожегов С., Шведова Н. Толковый словарь русского языка. Москва : Азбуковник, 2004. 944 с.
5. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. Аверинцев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1989. 815 с.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
7. Щербакowa I. Духовна криза особистості в інтегративному вимірі. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика* : монографія / за ред. С. Максименка та ін. Книга 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макарєнка, 2015. С. 272–294.

REFERENCES

1. Abul'khanova-Slavskaya K. Deyatel'nost' i psikhologiya lichnosti [Activity and personality psychology]. M.: Nauka, 1980. 335 p. [in Russian].
2. Leont'ev D. Psikhologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoi real'nosti [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality]. M.: Smysl, 2007. 511 p. [in Russian].
3. Likhachev A. Dukhovno-nravstvennaya zhizn' v kategoriyakh psikhologii [Spiritual and moral life in the categories of psychology]. Moskovskii psikhoterapevticheskii zhurnal. 2005. S. 20-50. [in Russian].
4. Ozhegov S., Shvedova N. Tolkovyi slovar' russkogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Russian Language]. M.: Azbukovnik, 2004. 944 s. [in Russian].
5. Filosofskii ehntsiklopedicheskii slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. redkol.: S. Averintsev [i dr.]. 2-ye izd. M.: Sov. entsykl., 1989.815 s. [in Russian].
6. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla [Man in search of meaning]. M.: Progress, 1990. 368 s. [in Russian].
7. Shcherbakova I. Dukhovna kryza osobystosti v intehratyvnomu vymiri [The spiritual crisis of the individual in the integrative dimension] / Osobystist' u rozvytku: psykhoholichna teoriya i praktyka: monohrafiya / za red. S. Maksymenka, V. Zlyvkova, S. Kuzikovoyi. Knyha 1. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2015. S. 272-294 [in Ukraine].